

MAQOM ANSAMBLIDA G'IJJAK CHOLG'USI: AN'ANA VA ZAMONAVIY IJRO MASALALARI

<https://doi.org/10.70728/orien.v07.i03.038>

Usmonov Muhiddin
toshevamarjona573@gmail.com
Yunus Rajabiy nomidagi O'zMMSI

Annotatsiya: Mazkur maqolada maqom ansambli tarkibida g'ijjak cholg'usining tutgan o'rni, uning an'anaviy ijrochilikdagi vazifalari hamda zamonaviy ijro amaliyotida yuzaga kelayotgan o'zgarishlar tahlil qilinadi. Tadqiqotda g'ijjakning maqom ansamblidagi tembr jihatidan o'ziga xosligi, xonandaga jo'r bo'lish, cholg'u bo'limlarini boyitish, lad-ohang rivojini nafis ifodalashdagi funksiyasi ochib beriladi. Shuningdek, maqom san'atining og'zaki-professional xususiyati, ustoz-shogird an'anasi va zamonaviy sahna, ta'lim hamda audioyozuv amaliyoti ta'sirida g'ijjak ijrochiligida kuzatilayotgan uslubiy siljishlar qiyosiy yondashuv asosida yoritiladi. Maqolada g'ijjakning maqom ansamblidagi badiiy-estetik ahamiyati bilan bir qatorda, uning an'anaviy ijro mezonlarini saqlagan holda zamonaviy sharoitga moslashuvi masalasi ham ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijasida maqom ansamblida g'ijjak ijrochiligining istiqbolli rivoji an'anaviy uslub, ijro maktabi va sahnaviy yangilanishning muvozanatli uyg'unligiga bog'liq ekani asoslanadi.

Kalit so'zlar: maqom, Shashmaqom, maqom ansambli, g'ijjak, an'anaviy ijro, zamonaviy talqin, ustoz-shogird, cholg'u ijrochiligi, tembr, badiiy ifoda

GIJJAK INSTRUMENT IN MAQOM ENSEMBLE: ISSUES OF TRADITIONAL AND MODERN PERFORMANCE

Usmonov Muhiddin
toshevamarjona573@gmail.com
UzNIMA named after Yunus Rajabiy

Abstract: This article examines the role of the ghijjak in the maqom ensemble, its functions in traditional performance practice, and the transformations emerging in contemporary interpretation. Special attention is given to the instrument's timbral identity, its role in accompanying the vocalist, enriching instrumental passages, and articulating modal-intonational development. The study also addresses the oral-professional character of maqom art, the ustoz-shogird tradition, and stylistic shifts in ghijjak performance under the influence of stage presentation, institutional education,

and sound recording. The article argues that the future development of ghijjak performance in maqom ensembles depends on maintaining traditional performance criteria while adapting them thoughtfully to modern artistic contexts.

Keywords: maqom, Shashmaqom, maqom ensemble, ghijjak, traditional performance, modern interpretation, master-apprentice tradition, instrumental performance, timbre, artistic expression

Kirish. O‘zbek an‘anaviy musiqiy tafakkurida maqom san‘ati alohida o‘rin tutadi. U vokal va cholg‘u qatlamlari, she‘riy matn, ritm hamda lad tafakkurining murakkab uyg‘unligiga asoslangan yirik badiiy tizim sifatida shakllangan. UNESCO tavsifiga ko‘ra, Shashmaqom “vokal va cholg‘u musiqasi, melodik va ritmik idiomlar hamda she‘riyat sintezi”dan iborat bo‘lib, odatda xonandalar va cholg‘uchilar guruhi tomonidan ijro etiladi; ijro instrumental muqaddima bilan boshlanib, keyin asosiy vokal bo‘lim - nasrga ulanadi. Bu hol maqom ansamblida har bir cholg‘uning, xususan, g‘ijjakning o‘rni faqat jo‘rlik bilan cheklanmasdan, umumiy badiiy tuzilmaning faol tarkibiy qismi ekanini ko‘rsatadi.

Maqom ansambli ijrochiligida g‘ijjakning ahamiyati uning tembr imkoniyatlari, cho‘zimli ohangni “nafaslantira” olishi, xonanda ovozigga yaqin ifodaviy tabiat kasb etishi bilan belgilanadi. Markaziy Osiyo klassik musiqasi haqidagi manbalarda g‘ijjak/g‘ijjak maqom muhitida qo‘llanadigan kamonli cholg‘u sifatida tilga olinadi; Cambridge nashridagi tavsifda u maqom amaliyotida uchraydigan, tovushi membrana bilan qoplangan rezonatorli kamonli cholg‘u sifatida ko‘rsatiladi. Bu xususiyat uning maqom ansamblidagi tembr rang-barangligini ta‘minlashdagi o‘rnini izohlashga yordam beradi. [8]

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda maqom san‘atini qo‘llab-quvvatlash, ijro maktablari va an‘analarini rivojlantirishga davlat miqyosida alohida e‘tibor qaratilib kelinmoqda. 2017-yildagi PQ-3391-son qaror bilan O‘zbek milliy maqom san‘atini rivojlantirish chora-tadbirlari dasturi belgilandi [2], 2023-yildagi PQ-289-son qarorda esa maqom san‘atining o‘ziga xos ijro maktablari va an‘analarini yangi bosqichda ravnaq toptirish, shuningdek, maqom ansambllari faoliyatini qo‘llab-quvvatlash vazifalari qayd etildi. Bunday huquqiy asoslar maqom ansambli tarkibidagi g‘ijjak ijrochiligini ilmiy nuqtai nazardan qayta ko‘rib chiqish zaruratini kuchaytiradi. [3]

Mazkur maqolaning maqsadi - maqom ansamblida g‘ijjak cholg‘usining an‘anaviy vazifalari, uslubiy xususiyatlari va zamonaviy ijro amaliyotidagi masalalarni ilmiy tahlil qilishdan iborat.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqola yozish davomida tarixiy-qiyosiy, tizimli, musiqiy-tahliliy va interpretatsion metodlardan foydalanildi. Avvalo, maqom ansambli haqidagi nazariy manbalar, maqomning xalqaro maqomi va zamonaviy rivojlanishiga doir rasmiy hujjatlar o‘rganildi. Shuningdek, g‘ijjakning maqom amaliyotida

qo'llanishiga doir mavjud ilmiy manbalar, konsert va yozuv namunalari, ustoz ijrochilar tajribasi haqidagi ma'lumotlar qiyosiy ravishda tahlil qilindi. Bu yondashuv g'ijjakni alohida cholg'u sifatida emas, balki maqom ansambli ijrosidagi badiiy-funksional tizim unsuri sifatida ko'rib chiqish imkonini beradi.

G'ijjak cholg'usining maqom ansamblidagi o'rni. Maqom ansambli - bu alohida cholg'ular yig'indisi emas, balki ichki badiiy muvozanatga ega ansambl tuzilmasidir. Unda har bir cholg'u o'z vazifasiga ega bo'ladi: ayrimlari lad tayanchini mustahkamlaydi, boshqalari ritmik negizni qo'llab-quvvatlaydi, yana boshqalari esa kuy rivojiga rang va hissiy chuqurlik bag'ishlaydi. G'ijjak aynan shu uchinchi qatlamda, ya'ni badiiy ohangdorlik va emotsional ta'sirchanlikni kuchaytiruvchi cholg'u sifatida ko'zga tashlanadi. Uning tembri inson ovozigacha yaqinligi sababli xonandaning ohang yo'lini bevosita davom ettiruvchi yoki unga nozik javob qaytaruvchi vositaga aylanadi.

Maqom ijrosida xonanda va cholg'u munosabati juda muhim. Xonandalik qismida g'ijjak jo'rliigi oddiy "fon" emas; u matn mazmuni, avjning bosqichlari, ohangning ichki tarangligi va usul harakatiga mos ravishda o'zgarib boradi. Shu jihatdan g'ijjakning vazifasi ikki tomonlama namoyon bo'ladi: bir tomondan, xonanda partiyasiga suyanch bo'lsa, ikkinchi tomondan, mustaqil badiiy ifoda egasi sifatida ansamblning umumiy tovush manzarasini shakllantiradi. UNESCO tavsifidagi maqomning vokal va cholg'u sintezi haqidagi fikr aynan mana shu ichki birlikni tasdiqlaydi.

Ayniqsa, muqaddima va cholg'u bo'limlarida g'ijjakning imkoniyatlari yanada yorqin namoyon bo'ladi. U cho'zimli pardalarni tabiiy bog'lash, mayin glissandolar, dinamik o'sish-kamayishlar, nozik urg'ular va bezaklar orqali maqom ohangining ichki nafasini ochib beradi. G'ijjakning maqom ansamblida qatnashishi haqidagi audio materiallarda ham u xonanda, dutor, doira va boshqa cholg'ular bilan birgalikda yagona badiiy makon yaratishda muhim unsur sifatida ishtirok etgani ko'rinadi.

An'anaviy ijro mezonlarida g'ijjak sozi. An'anaviy ijro mezonlari g'ijjak cholg'usiga nisbatan, avvalo, tovush madaniyati, ohangni yuritish usuli, lad sezgisi va ansambl ichidagi muvozanatni saqlash bilan bog'liq. Maqom ansamblida g'ijjak sozini ijro etuvchidan kuchli texnik imkoniyatdan ko'ra uslubiy noziklik ko'proq talab qilinadi. Chunki maqomda cholg'uchi o'z mahoratini tashqi effekt orqali emas, ohangning ichki ma'nosini ochish orqali namoyon etadi. Bunda haddan tashqari "virtuozlik" emas, balki badiiy me'yor va makon hissi ustuvor bo'ladi.

An'anaviy maktabda g'ijjak sozini ijro etuvchi ustozdan shogirdga asosan eshitish, takrorlash, tuzatish va amaliy kuzatish orqali shakllanadi. Bu jarayonda cholg'uchiga qaysi pardada qancha turish, qayerda ohangni siqmaslik, qaysi nuqtada xonandani oldinga chiqarish, qayerda esa cholg'u nafasi bilan asarga chuqurlik berish kerakligi o'rgatiladi. Demak, g'ijjakning maqom ansamblidagi an'anaviy vazifasi

“chalinadigan notalar” bilan emas, balki “qanday va nima uchun shunday chalish” mezonlari bilan belgilanadi. Bu jihatdan g‘ijjak ijrochiligi og‘zaki-professional san‘at tabiatiga to‘liq bo‘ysunadi.

An‘anaviy ijroda g‘ijjakning ovozi juda tabiiy, ortiqcha metallik bo‘lmagan, mayin va jarangdor bo‘lishi ma‘qul sanaladi. Uning vazifasi ansamblda tanbur, dutor, doira va xonanda bilan uyg‘unlashgan holda umumiy maqomiy kayfiyatni ochishdir. Agar cholg‘u ovozi ansambl ustidan hukmron bo‘lib qolsa yoki aksincha, mutlaqo yo‘qolib ketsa, badiiy muvozanat buziladi. Shuning uchun an‘anaviy mezonlarda g‘ijjak ijrochisi nafaqat ijro etuvchi, balki “ansamblni tinglay oluvchi” musiqachi sifatida tarbiyalanadi.

Ustoz-shogird an‘anasi va g‘ijjak ijrochiligi. Maqom ansamblida g‘ijjak ijrochiligining shakllanishida ustoz-shogird an‘anasi hal qiluvchi ahamiyatga ega. Chunki maqomga xos intonatsion noziklik, usulni ichki his etish, ansambl ichidagi muomala madaniyati va badiiy me‘yorlarni darslik orqali to‘liq o‘zlashtirish mushkul. Bularning barchasi ustozning jonli ijrosi, og‘zaki tushuntirishi va amaliy mashg‘ulot jarayonida singadi.

So‘nggi ilmiy maqolalarda ham g‘ijjak ijrochiligining o‘quv jarayonidagi maktablari, maqom san‘atining rivojiga hissa qo‘shgan g‘ijjakchilar va ustozlardan o‘rganish masalalari alohida ko‘tarilgan. Bu esa mazkur cholg‘u bo‘yicha ijro an‘anasi individual emas, balki maktabiy xarakterga ega ekanini ko‘rsatadi.

Ustoz-shogird tizimining yana bir muhim tomoni shundaki, unda g‘ijjak chaluvchiga faqat cholg‘u texnikasi emas, balki maqom tafakkuri o‘rgatiladi. Ya‘ni shogird qaysi maqomning qanday ruhiy tabiatga ega ekanini, qaysi bo‘limda qanday ifodaviy yo‘l tanlash lozimligini, xonandaning nafasi va matn mantiqiga qanday moslashishni tushunib boradi. Natijada g‘ijjakchi shunchaki “jo‘rnavor” emas, balki maqom dramaturgiyasining faol ishtirokchisiga aylanadi.

Zamonaviy ijro masalalari. Bugungi davrda maqom ansambli ijrochiligi sahna, festival, tanlov, studiya yozuvi va ta‘lim muassasalari orqali yangi muhitga kirib bormoqda. Bu holat g‘ijjak ijrochiligiga ham sezilarli ta‘sir ko‘rsatmoqda. Bir tomondan, zamonaviy imkoniyatlar cholg‘uning ovozini yaxshiroq eshittirish, ijrochilikni keng auditoriyaga olib chiqish va tarixiy yozuvlarni saqlashga xizmat qilmoqda. Boshqa tomondan esa, mikrofon texnikasi, sahnaviy talablar, vaqt chegarasi va tinglovchining tez qabul qiluvchi didi ayrim hollarda an‘anaviy maqom mezonlarining soddalashuviga olib kelishi mumkin.

Masalan, zamonaviy sahnada g‘ijjak partiyasining haddan tashqari kuchaytirilishi yoki asarning ichki mantiqiga mos kelmaydigan bezak va virtuoziylik unsurlarining ko‘payishi maqom uslubiga ziddiyat tug‘diradi. Maqom ijrosida har bir bezak va cho‘zim ichki zaruratdan tug‘ilishi kerak; tashqi effekt uchun qo‘llangan usullar esa an‘anaviy badiiy vaznni susaytiradi. Shu sababli zamonaviy ijro masalalarini hal

etishda "yangilik" bilan "uslubiy me'yor" o'rtasidagi nisbat asosiy mezon bo'lib qoladi. [6]

Davlat darajasida maqom san'atining ijro maktablari va an'analarini rivojlantirish vazifasi qo'yilgani ham aynan shu muammoning dolzarbligini ko'rsatadi. Bu, o'z navbatida, g'ijjak ijrochiligini zamonaviy sharoitda rivojlantirish bilan birga, uning an'anaviy poydevorini mustahkamlash zarurligini anglatadi.

An'ana va zamonaviylikning uyg'unlashuv yo'llari. Maqom ansamblida g'ijjak ijrochiligini rivojlantirishda eng maqbul yo'l an'anani muzlatib qo'yish ham, uni mutlaqo erkin modernizatsiya qilish ham emas. To'g'ri yo'l - an'anaviy ijro mezonlarini saqlagan holda, zamonaviy sharoitga mos ijodiy shakllarni topishdir. Buning uchun bir necha omil muhim.

Birinchidan, ustoz ijrolarini sifatli audio va video shaklida hujjatlashtirish lozim. Bu yosh ijrochilar uchun tayanch namunalar bazasini yaratadi. Ikkinchidan, ta'lim muassasalarida g'ijjak ijrochiligini faqat texnik mashqlar bilan emas, aynan maqom ansambli tafakkuri bilan birga o'qitish zarur. Uchinchidan, sahna va studiya tajribasida cholg'u ovozining tabiiy tembrini buzmaydigan texnik yechimlarga ustunlik berish maqsadga muvofiq. To'rtinchidan, repertuar tanlashda ommaboplik emas, uslubiy pishqlik va badiiy to'liqlik asosiy mezon bo'lishi kerak.

Shu ma'noda g'ijjakning kelajakdagi rivoji uning maqomiy tabiatini chuqur tushungan ijrochilar avlodi bilan bog'liq. Chunki maqom ansamblida bu cholg'u o'z vazifasini to'liq bajarishi uchun u nafaqat texnik jihatdan puxta, balki maqomning ruhiy-estetik dunyosini his eta oladigan ijrochining qo'lida bo'lishi zarur.

Xulosa. Maqom ansamblida g'ijjak cholg'usi an'anaviy badiiy tizimning muhim va o'ziga xos bo'g'inidir. Uning vazifasi xonandaga jo'r bo'lish bilangina cheklanmaydi; u maqomning ohangiy rivoji, emotsional chuqurligi va tembr rang-barangligini ta'minlaydigan faol ijro vositasi hisoblanadi. G'ijjak ayniqsa maqom ansamblining ichki lirizmini, cho'zimli va nozik intonatsion qatlamlarini ochishda alohida ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, g'ijjak ijrochiligining an'anaviy mezonlari ustoz-shogird maktabi, og'zaki uzatish va ansambl ichidagi badiiy muvozanatga tayangan holda shakllangan. Zamonaviy davr esa bu cholg'u oldiga yangi vazifalarni qo'ymoqda: sahnaviylashuv, texnik vositalar, ta'lim tizimi va keng auditoriyaga moslashish. Biroq bunday yangilanish faqat an'anaviy uslubiy tayanch saqlangandagina ijobiy natija beradi.

Demak, maqom ansamblida g'ijjak sozining istiqboldagi taraqqiyoti an'ana va zamonaviylikning qarama-qarshiligida emas, balki ularning ilmiy asoslangan, badiiy jihatdan me'yorli uyg'unligida namoyon bo'ladi. Bu uyg'unlik esa, eng avvalo, maqom tafakkurini chuqur egallagan ijrochilarni tarbiyalash, ustoz maktablarini qo'llab-quvvatlash va milliy ijro mezonlarini izchil saqlash orqali ta'minlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. UNESCO Intangible Cultural Heritage. Shashmaqom music.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 17-noyabrdagi PQ-3391-son qarori. O‘zbek milliy maqom san’atini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 30-avgustdagi PQ-289-son qarori. O‘zbek milliy maqom san’atini yanada rivojlantirish va soha vakillari faoliyatini qo‘llab-quvvatlash choralari to‘g‘risida.
4. Sumits, W. Uzbekistan and Tajikistan // The Other Classical Musics: Fifteen Great Traditions. Cambridge University Press, 2021.
5. The Music of Central Asia. Maqom Traditions of the Tajiks and Uzbeks.
6. Valijonovich, V.M. G‘ijjak in Uzbek Maqam Performance. 2024.
7. ich.unesco.org
8. Cambridge University Press & Assessment